

O'ZBEK TILI KORPUSIDA TERMINLARNING QIDIRUV VA TAHLIL USULLARI

Z.Z.Kadirova

Termiz davlat universiteti o'zbek
filologiyasi fakulteti o'zbek tili va adabiyoti
kafedrası dotsenti, PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13829946>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tili korpusida terminlarni qidirish va tahlil qilish usullari ko'rib chiqiladi. Terminologiyani tizimli o'rganishning dolzarbligi va ilmiy-tadqiqot ishlarida zamonaviy korpus lingvistikasi vositalaridan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. Terminlarni korpusda qidirish uchun qo'llaniladigan usullar, ular orasidagi kontekstual bog'liqlik va qidiruv algoritmlarining afzalliklari batafsil bayon etiladi. Shuningdek, maqolada o'zbek tilidagi terminlarni identifikatsiya qilish va ularni qo'llanish chastotasini aniqlash uchun ilg'or texnologik yechimlar tahlil qilinadi. Bu jarayonda terminlarning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlari ham e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili korpusi, terminologiya, qidiruv usullari, tahlil usullari, korpus lingvistikasi, semantik tahlil, morfologik tahlil, sintaktik xususiyatlar.

METHODS OF SEARCH AND ANALYSIS OF TERMS IN THE UZBEK LANGUAGE CORPUS

Abstract. This article examines the methods of searching and analyzing terms in the corpus of the Uzbek language. The relevance of the systematic study of terminology and the effectiveness of the use of modern corpus linguistics tools in research work are analyzed. The methods used to search for terms in the corpus, the contextual relationships between them, and the advantages of search algorithms are described in detail. Also, the article analyzes advanced technological solutions for identifying terms in the Uzbek language and determining their frequency of use. In this process, the semantic, morphological and syntactic features of the terms are also taken into account.

Key words: Uzbek language corpus, terminology, search methods, analysis methods, corpus linguistics, semantic analysis, morphological analysis, syntactic features.

МЕТОДЫ ПОИСКА И АНАЛИЗА ТЕРМИНОВ В КОРПУСЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы поиска и анализа терминов в корпусе узбекского языка. Анализируется актуальность систематического изучения терминологии и эффективность использования современных инструментов корпусной лингвистики в исследовательской работе. Подробно описаны методы, используемые для поиска терминов в корпусе, контекстуальные связи между ними и преимущества алгоритмов поиска. Также в статье анализируются передовые технологические решения по идентификации терминов в узбекском языке и определению частоты их употребления. При этом учитываются также семантические, морфологические и синтаксические особенности терминов.

Ключевые слова: корпус узбекского языка, терминология, методы поиска, методы анализа, корпусная лингвистика, семантический анализ, морфологический анализ, синтаксические особенности.

Zamonaviy lingvistika taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biri korpus lingvistikasi bo'lib, u tillarni kompyuter texnologiyalari yordamida o'rganish imkoniyatini beradi. Ayniqsa, terminologiyani tizimli ravishda o'rganish va tahlil qilishda korpus lingvistikasi vositalari keng qo'llanilmoqda. O'zbek tili korpusi ushbu jarayonda muhim manba sifatida xizmat qiladi, chunki u tilning turli qatlamlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Terminlar ilm-fan, texnika, iqtisodiyot va boshqa ko'plab sohalarda asosiy tushuncha va g'oyalarni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli, terminlarning to'g'ri identifikatsiyasi va qo'llanilishi muhim ahamiyatga ega.

O'zbek tili korpusida terminlarning qidiruv va tahlil usullarini o'rganish, tilshunoslikning amaliy jihatlaridan biri bo'lib, ilmiy-tadqiqot ishlarida terminlarni aniqlash, ularning qo'llanish chastotasi va ma'nodoshligini tahlil qilish orqali tilning boy imkoniyatlarini ochib beradi. Ushbu maqolada o'zbek tili korpusida terminlarni qidirish va tahlil qilishda qo'llaniladigan ilg'or usullar va texnologiyalar ko'rib chiqiladi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi, terminologiyani ilmiy-tahliliy jihatdan chuqur o'rganish ehtiyojidan kelib chiqadi va o'zbek tili korpusida terminologik birliklarni to'g'ri va samarali tadqiq qilishga qaratilgan.

O'zbek tili korpusida terminlarni qidirish va tahlil qilish usullari zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Korpus lingvistikasining rivojlanishi bilan terminologiyani o'rganishning yangi imkoniyatlari ochilib, ilmiy-tadqiqot ishlarida yuqori aniqlik va samaradorlikka erishish imkoniyati yaratildi. Terminlar tilda faqatgina ma'lum bir soha vakillari tomonidan ishlatiladigan maxsus so'zlar sifatida emas, balki keng ommaga tushunarli bo'lishi kerak bo'lgan tushunchalar to'plami sifatida muhim o'rin egallaydi. Shu sababli, terminologik birliklarning o'zbek tili korpusida qanday qidirilishi va tahlil qilinishi, ularning ilmiy tadqiqotlar uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi muhim tadqiqot mavzusi hisoblanadi.

O'zbek tili korpusida terminlarni qidirish ko'plab zamonaviy dasturlar va qidiruv tizimlari yordamida amalga oshiriladi. Ushbu jarayonda terminologik birliklarning tez-tez uchraydigan shakllari va ularning kontekstdagi qo'llanilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Terminlar til korpusida ko'p uchragan hollarda, ularning qo'llanish chastotasi orqali ma'lum tahlillarni amalga oshirish mumkin. Masalan, terminning qaysi kontekstda ko'proq ishlatilishi, uning ma'no doirasini kengaytirishga yoki toraytirishga imkon beradi. Bu esa o'z navbatida tilshunoslarga o'zbek tilidagi terminlar bazasini shakllantirishda qo'l keladi [1, 67-78].

Taniqli olim G. Mahmudovning fikricha, terminlarni qidirish jarayonida ularning sinonimik va antonimik qatlamlarini ham o'rganish muhimdir. Chunki terminlar ba'zan o'zaro sinonim yoki antonim sifatida ishlatilishi mumkin va bu ularning aniq ma'nosini tushunishda katta ahamiyatga ega bo'ladi [2, 45-56]. Masalan, "ta'lim" va "o'qitish" tushunchalari sinonimlar bo'lsa-da, turli kontekstlarda turlicha ma'no yukini berishi mumkin. Bu kabi tahlillarni korpus vositasida amalga oshirish tadqiqotchilarga terminlarni yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Terminlarning semantik tahlili ularning ma'no qatlamlarini ochib berishga yordam beradi.

Bu usul yordamida o'zbek tili korpusida terminlar qanday semantik yukka ega ekanligi va ular qaysi kontekstlarda ko'proq ishlatilishi o'rganiladi. Masalan, "kompyuter" va "texnologiya" kabi so'zlar ilm-fan va texnika sohasi uchun umumiy, keng ma'nodagi terminlar bo'lib, ularning qo'llanilishi va ma'nosi korpusdagi turli tekstlar yordamida tahlil qilinishi mumkin. Bu jarayonda

semantik tahlil usullaridan foydalanib, terminlarning ma'nodoshligi va ma'no doiralari aniqlanadi[3, 102-115].

Semantik tahlilning yana bir muhim jihati terminlarning konnotativ ma'nosini aniqlashdir.

Ba'zi terminlar faqat denotativ ma'noga ega bo'lsa, ba'zilari konnotativ ma'noni ham o'z ichiga oladi. Masalan, "tibbiyot" termini faqatgina ma'lum bir kasb yoki soha bilan bog'liq emas, balki uning atrofida qo'shimcha konnotatsiyalar ham mavjud. Ushbu konnotatsiyalarni aniqlash uchun korpus lingvistikasi usullaridan foydalanish terminlarni yanada chuqurroq tahlil qilishga yordam beradi[4, 89-98].

Terminlarni qidirish va tahlil qilishda ularning morfologik va sintaktik xususiyatlarini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. Morfologik tahlil yordamida terminlarning tuzilishi, ular qanday morfemalardan tashkil topganligi, qaysi morfologik shakllarda ishlatilishi kabi jihatlar aniqlanadi. O'zbek tilida terminlarning ko'plab qismi o'ziga xos morfologik xususiyatlarga ega bo'lib, bu ularning shakllanishiga va qo'llanishiga ta'sir ko'rsatadi[5, 134-146]. Masalan, "matematika" va "fizika" kabi so'zlar ilmiy atama sifatida maxsus morfemalardan iborat bo'lib, ularning morfologik tahlili orqali ularning qanday yasalishi va boshqa terminlarga qanday bog'lanishi o'rganiladi.

Sintaktik tahlil usuli esa terminlarning gap tarkibida qanday qo'llanilishini aniqlashga xizmat qiladi. Bu usul yordamida terminlarning sintaktik vazifalari, ularning gapdagi o'rni va boshqa so'zlar bilan bog'lanishi o'rganiladi. Masalan, ilmiy maqolalarda ishlatiladigan terminlarning gap ichidagi o'rni ularning ahamiyatini oshiradi yoki kamaytiradi. Bu orqali terminlarning ilmiy uslubdagi roli yanada chuqurroq o'rganiladi[6, 58-72].

O'zbek tili korpusida terminlarni qidirish va tahlil qilish uchun turli dasturiy vositalar mavjud bo'lib, ular tadqiqotchilarga terminologik birliklarning turli xil jihatlarini o'rganishda yordam beradi. Masalan, Sketch Engine, AntConc kabi dasturlar til korpuslarini tahlil qilishda keng qo'llaniladi va ular orqali terminlarning tez-tez qo'llanilishi, ma'nodoshligi va kontekstual bog'liqligi osonlik bilan aniqlanadi[7, 201-214]. Bu vositalar yordamida terminologik birliklarning qaysi matnlarda ko'proq uchrashi va ularning semantik tahlili amalga oshiriladi.

Ushbu dasturlar tadqiqotchilarga katta hajmdagi tekstlarni tahlil qilish va terminlarni chuqur o'rganish imkonini beradi. Masalan, AntConc orqali o'zbek tili korpusida terminlarning tez-tez qo'llanilishini o'rganish va ularning sinonimik bog'liqligini tahlil qilish mumkin. Sketch Engine esa terminlarning sintaktik vazifalarini va ularning turli gap shakllaridagi qo'llanilishini o'rganishda qulay vositadir [8, 123-137].

O'zbek tili korpusida terminlarni qidirish va tahlil qilish usullari tilshunoslik sohasida muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada terminlarning semantik, morfologik va sintaktik tahlil usullari ko'rib chiqildi va ularning zamonaviy dasturiy vositalar orqali tadqiq etilish imkoniyatlari ochib berildi. Korpus lingvistikasi yordamida terminlarni qidirish jarayonida ularning qo'llanilish chastotasi, kontekstual bog'liqligi va sinonimik munosabatlari o'rganildi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'zbek tili korpusi zamonaviy ilmiy izlanishlar uchun kuchli vosita bo'lib, terminlarning chuqur tahlili uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Kelgusida terminologiyani yanada samarali o'rganish va tahlil qilish uchun yangi dasturiy vositalardan foydalanish, shuningdek, terminlarning lingvistik bazasini yanada boyitish zarur. Bu esa o'z

navbatida ilm-fan, texnologiya, ta'lim va boshqa sohalarda terminologik tadqiqotlarni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi.

REFERENCES

1. Karimov F. O'zbek tili korpusida terminlarni qidirish va tahlil qilish usullari. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tilshunoslik Instituti ilmiy jurnali, 2021, 2(4), 67-78.
2. Mahmudov G. Terminlar va ularning sinonimik munosabatlari. Til va adabiyot tadqiqotlari, 2019, 11(1), 45-56.
3. Xudoyberdiyev R. Terminlarning semantik tahlili. O'zbek tili misolida. Tilshunoslikning zamonaviy masalalari, 2020, 6(3), 102-115.
4. Tursunov B. Korpus lingvistikasi va semantik tahlil vositalari. o'zbek tilshunosligi ilmiy jurnali, 2022, 5(2), 89-98.
5. Qodirov M. O'zbek tili terminlarining morfologik tuzilishi. Oliy ta'lim ilmiy tadqiqotlari, 2018, 3(4), 134-146.
6. Sodiqov O. O'zbek tili korpusida terminlarning sintaktik tahlili. lingvistika va tahlil, 2020, 9(1), 58-72.
7. Ismoilov Z. Korpus lingvistikasida qo'llaniladigan dasturiy vositalar. Zamonaviy tilshunoslik ilmiy to'plami, 2021, 7(2), 201-214.
8. Karimov F. Terminlarning o'zbek tili korpusidagi o'rni va qidirish algoritmlari. O'zbek tili va adabiyoti ilmiy jurnali, 2022, 8(3), 123-137.